„Lalka” Bolesława Prusa – wnikliwy portret polskiego społeczeństwa

Marcin Dorociński jako Stanisław Wokulski i Kamila Urzędowska jako Izabela Łęcka w filmie „Lalka” (2026), reż. Maciej Kawalski, fot. materiały prasowe / Kino Świat

Joanna Sokołowska-Gwizdka

„Lalka” Bolesława Prusa powstała w czasach, gdy Polska nie istniała na mapie Europy, a po klęskach kolejnych powstań narodowych nadszedł okres refleksji nad przyszłością narodu. Nie rezygnując z marzeń o niepodległości, poszukiwano innych sposobów wzmocnienia społeczeństwa. Po upadku powstania styczniowego szczególnego znaczenia nabrały pozytywistyczne hasła pracy organicznej i pracy u podstaw. Rozwój przedsiębiorczości, edukacji i nauki oraz przezwyciężanie podziałów społecznych miały budować siłę narodu pozbawionego własnego państwa. Idee te znalazły szerokie odzwierciedlenie w literaturze epoki.

W tym kontekście Bolesław Prus przyjrzał się społeczeństwu Warszawy drugiej połowy XIX wieku, pozostającej pod zaborem rosyjskim. Stworzył jego wielowymiarowy portret, ukazując podziały klasowe, aspiracje, uprzedzenia oraz sprzeczności między deklarowanymi wartościami a rzeczywistym postępowaniem. Zarazem z przenikliwością opisał ludzką potrzebę miłości, sukcesu i społecznego uznania. Dzięki temu ponad sto trzydzieści lat po pierwszym wydaniu „Lalka” nadal skłania do nowych interpretacji, a wiele obserwacji Prusa zachowuje aktualność.

Bolesław Prus, 1897, drzeworyt Józefa Holewińskiego według Antoniego Kamieńskiego, Biblioteka Narodowa, Polona, domena publiczna

Bolesław Prus – doświadczenia pisarza

Bolesław Prus, a właściwie Aleksander Głowacki, urodził się w 1847 roku w Hrubieszowie, w zubożałej rodzinie szlacheckiej. Jego ojciec, Antoni Głowacki, należał do rodu pieczętującego się herbem Prus I, od którego pisarz zaczerpnął swój literacki pseudonim. Utrata dawnego majątku sprawiła, że rodzina

musiała szukać utrzymania w pracy zarobkowej.

W 1863 roku szesnastoletni Aleksander wziął udział w powstaniu styczniowym. Podczas jednej z potyczek został ranny i dostał się do rosyjskiej niewoli. Klęska powstania odcisnęła piętno na jego pokoleniu, wychowanym w romantycznej tradycji walki o wolność. Prus stał się później jednym z najważniejszych przedstawicieli polskiego pozytywizmu.

Interesował się matematyką, fizyką i osiągnięciami techniki. Marzył o pracy naukowej, lecz trudności materialne skierowały go ku dziennikarstwu i literaturze. Popularność przyniosły mu „Kroniki tygodniowe”, publikowane w warszawskiej prasie. Z humorem, ironią i społeczną wrażliwością opisywałcodzienne życie miasta: nowe wynalazki, działalność przedsiębiorców, obyczaje arystokracji, problemy ubogich mieszkańców oraz rozwój handlu i edukacji. Z tych obserwacji wyrosła „Lalka”, w której poddał krytycznej analizie społeczeństwo własnej epoki.

*

LALKA.

POWIEŚĆ

przez

Bolesława Prusa.

TOM II.

(Ciąg dalszy)

IX. Pamiętnik starego subjekta.

Od kilku miesięcy utrzymuje się pogłoska, że w dniu 26-go czerwca r. b. zginął w Afryce ks. Ludwik Napoleon, syn cesarza. I to jeszcze zginął w bitwie z dzikim narodem, o którym nie wiadomo ani gdzie mieszka, ani jak się nazywa? bo przecie zulusami nie może nazywać się żaden naród.

Tak wszyscy mówią. Nawet miała tam pojechać cesarzowa Eugenja i przywieźć zwłoki syna do Anglji. Czy tak jest w rzeczy samej, nie wiem, bo już od lipca nie czytuję gazet i nie lubię rozmawiać o polityce.

Głupia jest polityka! Dawniej nie było telegramów i artykułów wstępnych, a przecie świat posuwał się naprzód i każdy człowiek rozsądny mógł zorjentować się w sytuacji politycznej. Dziś zaś są telegramy, artykuły wstępne i ostatnie wiadomości, ale wszystko służy do balansowania w głowach. Gorzej nawet niż balansowaniu, bo odejmują serca

Bolesław Prus

Podpisy:

1. *Pierwodruk „Lalki” Bolesława Prusa w „Kurierze Codziennym”, 1889, domena publiczna*
2. *Strona tytułowa pierwszego wydania „Lalki” Bolesława Prusa, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1890, domena publiczna*

Warszawa pod zaborami

„Lalka” ukazywała się w odcinkach na łamach „Kuriera Codziennego” w latach 1887–1889, a jej pierwsze wydanie książkowe opublikowano w 1890 roku. Akcja powieści rozgrywa się przede wszystkim w Warszawie lat 1878–1879, znajdującej się pod panowaniem rosyjskim.

Warszawa Prusa jest miastem kontrastów. Eleganckie salony i wystawne przyjęcia sąsiadują z ubóstwem Powiśla. Ludzie należący do różnych warstw społecznych spotykają się na ulicach i w sklepach, lecz dzielą ich nie tylko pieniądze, ale także pochodzenie, obyczaje i wzajemne uprzedzenia.

Pisarz krytycznie przedstawia arystokrację, przywiązaną do dawnych przywilejów, lekceważącą pracę i przedsiębiorczość, a jednocześnie obojętną wobec ubóstwa. Dostrzega również możliwości rozwoju, które społeczeństwo marnuje wskutek własnych ograniczeń. „Lalka” jest więc nie tylko obrazem Warszawy pod zaborami, lecz także próbą zrozumienia słabości społeczeństwa, od którego zależała przyszłość kraju.

Marcin Dorociński jako Stanisław Wokulski w filmie „Lalka” (2026), reż. Maciej Kawalski, fot. materiały prasowe / Kino Świat

Stanisław Wokulski – między romantyzmem a pozytywizmem

Stanisław Wokulski należy do najbardziej złożonych postaci polskiej literatury. Jest przedsiębiorcą, który dzięki inteligencji, pracowitości i odwadze zdobywa znaczny majątek, a jednocześnie romantykiem podporządkowującym życie uczuciu do Izabeli Łęckiej.

W jego osobowości spotykają się dwie epoki. Młodość ukształtowała romantyczna tradycja walki o wolność, późniejsze życie – pozytywistyczna wiara w pracę, wiedzę i rozwój gospodarczy. Wokulski dostrzega możliwości niedostępne innym i potrafi podejmować ryzyko. Mógłby odegrać istotną rolę w modernizacji społeczeństwa, lecz jego ambicje coraz silniej wiążą się z pragnieniem zdobycia miłości Izabeli oraz uznania

arystokratycznego środowiska.

Odkrywa, że pieniądze nie wystarczają, aby przekroczyć bariery społeczne. Mimo majątku i osobistych osiągnięć pozostaje w oczach arystokracji człowiekiem niższego stanu. Jego dramat polega również na tym, że sam zaczyna oceniać własną wartość według kryteriów środowiska, którego ograniczenia dobrze rozumie.

Obok Wokulskiego pojawiają się Ignacy Rzecki, wierny dawnym ideałom i legendzie napoleońskiej oraz młody Julian Ochocki, zafascynowany nauką i techniczną przyszłością świata. Prus rozważał nawet tytuł „Trzy pokolenia”. Rzecki, Wokulski i Ochocki reprezentują bowiem trzy generacje idealistów, których aspiracje napotykają opór rzeczywistości.

*

*

Podpisy:

1. *Stanisław Wolski (1859–1894), „Loża pierwszego piętra”, ilustracja do „Lalki” Bolesława Prusa, domena publiczna*
2. *Fragment rękopisu „Lalki” Bolesława Prusa, około 1889 roku, domena publiczna*

Dlaczego „Lalka” pozostaje współczesna?

Choć od wydarzeń opisanych przez Prusa dzieli nas niemal półtora wieku, wiele przedstawionych w powieści mechanizmów społecznych i psychologicznych pozostaje aktualnych.

Jednym z nich jest sposób oceniania człowieka. W świecie „Lalki” pochodzenie, majątek i znajomości często znaczą więcej niż talent czy osobiste osiągnięcia. Współcześnie dawne tytuły arystokratyczne straciły znaczenie, ale nie zniknęły elitarne środowiska, hierarchie prestiżu i bariery społeczne. O pozycji człowieka nadal mogą decydować rodzinne powiązania, wpływowe znajomości, ukończone uczelnie czy przynależność do określonych kręgów zawodowych.

Równie aktualna jest psychologia miłości przedstawiona przez Prusa. Wokulski kocha nie tylko Izabelę, ale także wyobrażenie, które o niej stworzył. Widzi w niej uosobienie piękna i świata, do którego chciałby należeć. Nie dostrzega sprzeczności pomiędzy własnym ideałem a rzeczywistością.

Współczesna kultura wizerunku, szczególnie obecna w mediach społecznościowych, nadaje tym mechanizmom nową formę. Podobnie jak w salonach epoki Prusa, znaczenie mają sposób prezentowania siebie, towarzystwo, pozycja i opinia innych.

Zarówno Wokulski, jak i Izabela są w pewnej mierze więźniami społecznych oczekiwań. On usiłuje zdobyć miłość i uznanie dzięki pieniądzom, ona nie potrafi wyobrazić sobie życia poza zasadami własnego środowiska. Ich wzajemne niezrozumienie ma więc nie tylko wymiar osobisty, ale także społeczny.

Z dzisiejszej perspektywy interesująca jest również postać Juliana Ochockiego. Jego marzenia o naukowych odkryciach i wynalazkach wydają się otoczeniu dziwactwem, podczas gdy on sam dostrzega w nich przyszłość cywilizacji. W epoce sztucznej inteligencji i szybkiego rozwoju technologii wątek ten nabiera nowego znaczenia. Prus stawiał pytanie, czy społeczeństwo potrafi docenić naukę i wspierać ludzi wyprzedzających swoją epokę.

Artykuł powstał przy współpracy z ChatGPT (GPT-6, OpenAI) w zakresie wyszukiwania źródeł i weryfikacji informacji historycznych.

Źródła historyczne i literackie:

1. Culture.pl – „Bolesław Prus (Aleksander Głowacki). Życie i twórczość".

2. Biblioteka Narodowa – „Wszystko o Lalce Bolesława Prusa".

3. Bolesław Prus – „Lalka", Warszawa, Gebethner i Wolff, 1890, tekst źródłowy powieści, udostępniony w trzech tomach w bibliotece cyfrowej Polona.